

**СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК ТА СУЧАСНІСТЬ
НАУКОВОЇ ШКОЛИ «ПСИХОЛОГІЇ ЧАСУ»**

У статті розглянуто один з напрямів становлення психологічної науки в Одеському університеті з початку його заснування до теперішніх днів. Акцент зроблений на розвиток досліджень часу у психології та на роль особистості вченого на формування наукового напрямку, зокрема «Психології часу».

Ключові слова: психологічна наука, час, наукова школа, Одеський університет.

На сторінках наукових журналів та монографій обговорюється питання про роль видатних людей в процесі утворення держав, створення релігій, в культурі та науці. Так, роль особистості в історії розглядається як філософсько-історична проблема, яка обговорюється останнім часом з позиції системного підходу. У науці, як зазначає П. Л. Капіца, кількість людей, що володіють достатніми творчими здібностями, щоб надавати помітний вплив на її розвиток, дуже мало. Однак, існування і розвиток науки і наукових шкіл починається з неордінарно мислячих, творчих, прогресивних вчених, що шукають нові феномени природи і закони, яким вони підпорядковуються. Безумовно, наявність одного видатного вченого для розвитку науки недостатньо, необхідно знаходження і відбір дійсно творчо обдарованої молоді та створення тих умов, за яких її талант міг би швидко розгорнутися повною мірою, та сприятливі умови в суспільстві та економіці.

Ретроспективний аналіз становлення Одеси неможливо уявити без розвитку науки і культури. Практично з самого початку заснування міста розпочався рух розвитку освіти. Все починалося з домашньої освіти, потім відбувалося відкриття приватних училищ, благородних інститутів і, нарешті, був заснований ліцей. У Рішельєвському ліцеї, створеному у 1817 році, працювала плеяда видатних вчених П. Брун, М. Соловійов, К. Зеленецький, М. Курляндцев, В. Петровський, О. Нордман. В 1865 році після досить важких дискусій на його базі був створений Новоросійський університет – з трьома факультетами: історико-філологічним, фізико-математичним і юридичним. Професорсько - викладацький колектив (І. Мечников, О. Ковалевський, І. Сеченов, М. Умов, М. Грот, В. Григоро-

вич, В. Преображенський та інші) заражав студентів ерудицією, особистісними якостями і відданістю справі життя.

М. М. Ланге належав до сузір'я вчених Новоросійського університету. Отримавши прекрасну освіту і пройшовши стажування у Франції та Німеччині (в Лейпцігському психологічному інституті В. Вундта) Ланге став професором Новоросійського університету і створив в університеті при кафедрі філософії кабінет експериментальної психології з метою розвитку психології як об'єктивної науки і викладання її як навчальної дисципліни . Це була перша університетська лабораторія експериментальної психології в Росії, в якій М. М. Ланге вивчав акт уваги і став автором відомої в усьому світі моторної теорії уваги. Відповідно до цієї теорії коливання уваги при так званих подвійних зображеннях визначаються рухами очей, оббігаючих зображений контур [1]. Роботи Миколая Миколаєвича ознаменували початок відкритої боротьби за утвердження експериментального методу у вітчизняній психології, яка в той час визначалася, головним чином, як наука про свідомість, що відкривається суб'єкту через його самоспостереженням [4]. Поряд з експериментальною діяльністю вчений керував філософським семінаром, переклав «Аналітику» Арістотеля та займався питаннями назрівання в психології методологічної кризи. Згодом, ідеї М. М. Ланге були підхоплені С. Л. Рубінштейном, який переглянув основне поняття психології – поняття свідомості, створив теорію психічного як єдиного психофізіологічного процесу, почав фундаментальне експериментальне вивчення мислення. М. М. Ланге активно займався і громадською діяльністю, захищаючи принципи загальнодоступності освіти, був засновником Вищих жіночих курсів в Одесі.

Любов і інтерес до психологічній науці М. М. Ланге передавав студентам, під його керівництвом, ще на університетській лаві, почав займатися психологією, студент природничого відділення фізико -математичного факультету Новоросійського університету Д. Г. Елькін(1895-1983). Блискучий дослідник – експериментатором, Д. Г. Елькін багато років життя присвятив вивченню психологічних механізмів пам'яті, уваги, сприйняття, а також формування навичок . Але найбільш істотний внесок у розвиток психологічної науки внесли фундаментальні дослідження Д. Г. Елькіна по сприйняттю часу. У 1952 р. Д. Г. Елькін успішно захистив докторську дисертацію на тему «Сприйняття часу»[3], в якій підтвердив припущення І. М. Сеченова про вирішальну роль слуху в сприйнятті часу. Узагальнені результати своїх досліджень він виклав у монографії, за яку він отримав Першу премію імені К. Д. Ушинського. Саме роботи Д. Г. Елькіна фактично перетворили кафедру педагогіки

в кафедрі педагогіки і психології, що було оформлено, з урахуванням військового часу, тільки в 1945 році, а з 1960 року кафедра психології стала самостійною. Д. Г. Елькін як творча особистість проводив дослідження в галузі інженерної психології. Ним були розроблені електронні нашірні годинники, біоелектричний протез руки. В галузі юридичної психології його цікавили мотивація правопорушень, особливості поведінки людини в умовах самотнього ув'язнення. Перу вченого належить більш ніж 200 робіт з загальної, дитячої і педагогічної психології, інженерної психології, історії психології, психології тварин. У спогадах слухачів лекцій професора Д. Г. Елькіна відображуються як зовнішні враження «в аудиторію входив невеликого зросту чоловік, похилого років і починав читати лекцію», так і його ораторські та викладацькі здібності «півтори години ми не могли поворухнутися, було дуже цікаво» в яких виявлялися глибокі знання вченого, його ерудиція, незвичайна доступність викладеного матеріалу для сприйняття. Не дивно, що такий зацікавлений, талановитий, різнобічний вчений зібрав біля себе плеяду молодих обдарованих аспірантів. Его учні Л. Д. Драголі, А. А. Бефані, М. Ф. Будіянський, Т. М. Козіна, А. К. Болотова, Б. Й. Цуканов та інші – продовжили та розвинули напрямок «Психологія часу», який заснував Д. Г. Елькін.

Так, вивченню моделювання часу на рівні другої сигнальної системи були присвячені роботи Л. Д. Драголі, який розглядав часові категорії мови і диференціацію часу у дітей; сприйняття одночасності і моторики вивчала А. А. Бефані, а вплив фактора мотивації на сприйняття часу в діяльності досліджував М. Ф. Будіянський.

Т. М. Козіна проводила свою науково-дослідну роботу в рамках основної теми кафедри – психології сприйняття. Досліджуючи сприйняття часу, Т. М. Козіна продемонструвала, що в основі процесів сприйняття часу лежить моторний акомпанемент, який, налаштовуючись в унісон з діючими подразниками, стає джерелом сигналів, що надходять у порядку зворотної аферентації в мозок і є умовою адекватного відображення часу.

А. К. Болотова (Москва) проводила дослідження у галузі психології сприйняття і організації часу, досліджень часових аспектів соціальних комунікацій, психології часу в пізнанні, діяльності, спілкуванні.

Б. Й. Цуканов побудував цілісну концепцію психологічного часу на основі експериментального виміру його одиниці і прийшов до ідеї про те, що кожен індивід володіє власною одиницею часу - «т (тау)-типом»,

яка протягом життя не змінюється та має індивідуальні межі: $0,7 < < 1,1$; виділив «особливий» – «равновесний» тип темпераменту. В дослідженнях Б. Й. Цуканова: відкритий «закон переживання часу», який дозволяє передбачити весь спектр змін індивідуального рівня з підйомами і спадами, успіхами і невдачами в точках фазової сингулярності; створено новий підхід до визначення інтелектуального потенціалу особистості; охарактеризовано психогенетичний закон репродукції індивідів у типологічних групах. У 1999 році Б. Й. Цуканов випустив монографію «Время в психике человека»[4]. На підставі своїх наукових досліджень Борис Йосипович запропонував ефективні розробки в області психопрофілактики, запропонував муніципальну програму перетворення Одеси в антиінфарктну зону; положення цієї програми, на жаль, не були реалізовані, незважаючи на схвалення кардіологів. Широта наукових інтересів професора Б. Й. Цуканова торкнулася великої кількості питань і проблем як у сучасній психології, так і в генетиці, геології, біології, медицині, еволюційній теорії. Так, цікаві дослідження Б. Й. Цуканова, спрямовані на вивчення дискретного ходу глобального біологічного годинника в еволюції життя на планеті. Результати цих досліджень були представлені в доповідях на міжнародних конгресах «Фундаментальні проблеми природознавства і техніки» (2002 – Санкт-Петербург, 2003 – Саппоро, Японія). Отже, гідним продовжувачем наукового напрямку «Психологія диференціації часу» вважається Борис Йосипович Цуканов (18.10.1946-27.12.2007). У 2002 році в зв'язку з розвитком досліджень в межах «Психології часу» в одеському університеті виокремилась секція диференціальної і експериментальної психології, а в 2003 році рішенням Вченої ради Одеського університету на психологічному відділенні ІМЕМ була створена кафедра диференціальної і експериментальної психології. Професор Цуканов Б. І. за наказом ректора був призначений на посаду завідувача кафедрою з вересня 2003 року.

Останнім часом на сторінках журналів з'являється теза про демократизацію науки, одним з критеріїв якої виступає відхід з п'єдесталу непрерікаємих авторитетів у психологічному світі, тобто їх ідеї піддаються критиці, перевірці, виправленню і уточненню. Такі традиції існували в науковій школі «Психології часу» практично з моменту її зародження. Б. Й. Цуканов, як і його Учитель, професор Д. Г. Елькін, збирав навколо себе талановиту, творчу молодь, які уточнювали, розвивали ідеї наукової школи в своїх дослідженнях. Дивним було те, що кожному своєму учневі професор Б. Й. Цуканов пропонував напрямок для наукового пошуку,

не стримуючи і не обмежуючи студента або аспіранта в його прагненні пошуку істини, при цьому він враховував індивідуально-особистісні особливості, інтереси в поєднанні з прогресивним баченням розвитку наукової школи. І в нього виходило – один за одним аспіранти стали представляти пропозиції і розробки, статті та дисертації у різних галузях психологічної науки (психології свідомості, віковій психології, психології менеджменту, військовій психології, психології мистецтва, психології праці, ритмології, медичній психології, психології інтелекту та інш.). Так, в 1990-2010 роках В. М. Буганова, Л. Н. Акімова, Н. В. Головіна, О. І. Воронов, І. А. Страцінська, З. О. Кіреєва, В. В. Рибалко (Київ), О. Д. Литвиненко, Р. Н. Свинаренко, Ю. Б. Цуканова, А. Молдованова, Л. Б. Бровер представляли творчий колектив, який не мав формальної приналежності до структурного підрозділу вузу, але об'єднаний єдиним науковим інтересом до вивчення різних темпоральних феноменів, з високим рівнем досліджень, їх оригінальністю і вагомою науковою репутацією і традиціями. Необхідно відзначити, що отримані данні в рамках наукової школи «Психології часу» складно відокремити від досліджень феномену часу в світовій психологічній науці.

Дослідження останніх років в рамках наукової школи «Психології часу» продовжують студенти, аспіранти, викладачі (Т. Д. Мостова, А. Ш. Коваль, О. О. Сокержинська, М. С. Ружитцька, М. В. Козлова та інш.) кафедр загальної психології і психології розвитку особистості, яку очолює доктор психологічних наук, професор З. О. Кіреєва, соціальної та прикладної психології, якою керує доктор соціологічних наук, професор В. І. Подшивалкіна, диференціальної та спеціальної психології, яку очолює доктор психологічних наук, професор, Академік української академії наук Т. П. Вісковатова.

Отже, як ми бачимо, наявність одного видатного вченого (Н. Н. Ланге), який захопив науковими ідеями свого учня (Д. Г. Елькіна), який в свою чергу зацікавив сузір'я творчої молоді (Л. Д. Драголі, А. А. Бєфані, М. Ф. Будіянський, Т. М. Козіна, А. К. Болотова, Б. Й. Цуканов) привело не тільки до розвитку наукової школи «Психології часу» і до сучасних розробок у межах цього напрямку (В. М. Буганова, Л. Н. Акімова, Н. В. Головіна, О. І. Воронов, І. А. Страцінська, З. О. Кіреєва, В. В. Рибалко, О. Д. Литвиненко, Р. Н. Свинаренко, Ю. Б. Цуканова, А. Молдованова, Л. Б. Бровер та інш.), а й до розвитку психологічного відділення Інституту математики, економіки і механіки (директор – професор В. Є. Круглов) Одеського Національного університету: від одної кафедри до трьох.

Список використаних джерел та літератури

1. Ланге Н. Н. Психологические исследования / Н. Н.Ланге. – Одесса, 1893.
2. Ярошевский М. Г. История психологии. От античности до середины XX века / М. Г. Ярошевский. – М.: Академия, 1996. – 416 с.
3. Элькин Д. Г. Восприятие времени / Д. Г. Элькин. – М.: АПН РСФСР, 1962. – 311 с.
4. Цуканов Б. И. Время в психике человека: монография / Б. И. Цуканов. – Одесса: Астропринт, 2000. – 220 с.